

---

## REVERZIBILNOST – MIT ILI STVARNOST?

---

ANDELKO KOVAČEVIĆ □ Arheološki muzej Osijek, Osijek

---

Nakon višegodišnjeg bavljenja konzervatorsko-restauratorskim poslovima ne mogu se ne osvrnuti na jedan segment konzervatorsko-restauratorske struke o kojemu se toliko mnogo govori i piše i koji je stalno aktualan, a da se za-pravo, prema mojemu skromnom mišljenju, nismo dokraja izjasnili o tom fenomenu koji se, među ostalim, izrijeком spominje i u Smjernicama konzervatorsko-restauratorskog rada (Vokić, 2007: 242). No počnimo redom.

Prije svega, osvrnut ću se na sam pojam *reverzibilnost*. Što on, zapravo, znači i kako ga opisati? Zavirimo li unutar korica dostupnih rječnika hrvatskog jezika, sasvim je razvidno da ta riječ odnosno taj pojam predmnijeva *povratnost* i da to samo po sebi podrazumijeva mogućnost povratnosti provedenih konzervatorsko-restauratorskih postupaka, a na čemu se (u teoriji) ustrajava do te razine da se neupućenom promatraču mora činiti kako je moguće sve vra-titi u prvotno stanje kao da se ništa nije ni poduzimalo pa se sva problematika prebacuje na neka druga područja kojima ni po čemu ne pripada. No je li takvo mišljenje održivo? Mislim da nije, što ću pokušati ukratko razložiti u daljnjem tekstu.

Naime, brojne fizikalne i kemijske reakcije zaista jesu reverzibilne same po sebi, ali nisu (ili barem ne potpuno) rever-zibilne u radu s materijalima na kojima se primjenjuju jer neminovno i posljedično nastaje reakcija koja se odražava na samome materijalu i time mu se trajno u većoj ili manjoj mjeri mijenja stanje, ovisno o tome u kakvom je prvotnom stanju bio sam materijal, što je odredilo prirodu i opseg zahvata. Sve to treba imati na umu kada se govori o rever-zibilnosti u konzervatorsko-restauratorskoj struci. Nikako ne želim reći da reverzibilnost kao takva ne postoji ili da nije moguća, samo želim upozoriti na činjenicu da je dosadašnja paradigma reverzibilnosti jednostavno neodrživa jer zanemaruje vrlo bitnu činjenicu da pritom nije riječ o fizikalno-kemijskim reakcijama u „zrakopraznom” prostoru nego da se one zbivaju u kontaktu s tretiranim materijalima i da, htjeli mi to priznati ili ne, više ili manje trajno utječu na njih. Zašto se o tome ne govori na taj način, ili barem ne dovoljno pronicno, nije mi, a opet jest, poznato, no to je tema za neku drugu prigodu.

Primjerice, kada je riječ o materijalima iz područja arheologije, samim jednostavnim čišćenjem, tj. uklanjanjem osta-taka zemlje s pronađenog predmeta već ste učinili nešto što više ne možete vratiti u prvotno stanje jer bi to značilo vratiti iste naslage na isto mjesto u istom kontekstu iskopa, što je nemoguće. Vi, doduše, možete ponovo zakopati taj nalaz, ali samim je iskapanjem već nastala promjena jer su u tlu postojali i postoje drukčiji uvjeti. Namjerno ka-rikiram kako bih dočarao koliko je iluzorna teorija o vraćanju u prvotno stanje i što bi ona, zapravo, trebala značiti? Vraćanje u neko prvotno, idealno stanje u kakvome materijal nikada nije ni bio? Zar to ne podsjeća na neke nadišle zablude prošlih vremena?

U tom se smislu zaista udaljujemo od stvarnosti. No je li reverzibilnost, prema tomu, mit? I jest i nije. Taj je pojam, prema mojemu mišljenju, stvaran i nezaobilazan, ali je istodobno riječ o idealnome graničnom slučaju kojemu svaka-ko treba težiti, ali koji nikada nećete moći dokraja dosegnuti. Pri tome se ne smije smetnuti s uma sve što sam već iznio u ovom odlomku.

Nadalje, kada je na osnovi preliminarnih dijagnostičkih istraživanja nedvojbeno utvrđeno da je, primjerice, keramički arheološki materijal izrazito loše strukture i da ga treba konsolidirati, to je postupak koji svakako morate provesti ako želite spasiti što se spasiti da, ali taj postupak nije reverzibilan u smislu da je nakon obrade moguće uspostaviti prvotno stanje. Konsolidant, kada se jednom unese u spomenuti arheološki materijal, nije moguće potpuno ukloniti osim, možebitno, površinski, uz pomoć otapala. Isto je i s uklonjenim kalcitnim naslagama – ne možete ih „vratiti” na njihovo prvotno mjesto (a koja bi uopće bila svrha takva postupka?). Jednako tako, koliko god vi konsolidantom zaštitili profil keramičkih ulomaka prije rekonstrukcije dijelova koji nedostaju, svejedno morate rekonstruirati gipsom, koji će ipak utjecati na izvornik jer mora prionuti uza nj. Uzmemo li u obzir činjenicu da će i najbolja rekonstrukcija potrajati dvadesetak (Benaković, 2010., pers. comm., 15. lipnja) ili najviše tridesetak godina (Golubić, 2016., pers. comm., 21. prosinca), što se na osnovi toga može zaključiti? Zar to za predmet nije ponovni stres nakon određenog vremena, pogotovo za arheološki materijal lošije strukture? (U svojem sam se radu susretao s arheološkim keramič-kim predmetima koji su bili konzervirani/restaurirani prije četrdesetak i više godina i koji su bili u zaista lošem stanju zbog više razloga, premda je vrijeme odradilo svoje.) Hoće li popuštanjem i posljedičnim razdvajanjem rekonstrukcije od izvornika za dvadeset ili trideset godina profil keramike biti isti kao prije zahvata? Ako će arheološkom predmetu nakon određenog vremena biti potreban ponovni zahvat, ne podrazumijeva li to ponovni stres za nj? Može li se u tom smislu nešto poduzeti, i kako? Dakle, kada govorimo o reverzibilnosti, moramo znati o čemu govorimo. Želim

reći da bi „problem” konzervatorsko-restauratorskih zahvata i reverzibilnosti trebalo promatrati s više stajališta, a ne samo s jednoga kao do sada. Treba promijeniti paradigmu percepcije tog dijela konzervatorsko-restauratorske struke jer je više nego očito da je problem reverzibilnosti višeslojan i ambivalentan.

Da reverzibilnost nije samo puka određenost, razvidno je i iz tvrdnje da materijali i postupci „trebaju” biti što „lakše” i „cjelovitije” reverzibilni (Vokić, 2007: 250). No što to znači da „trebaju” biti takvima? (Ili je nešto reverzibilno ili nije.) Kao što je zalihosno govoriti o „velikoj većini” ili „maloj manjini” jer većina i manjina u sebi već uključuju te datosti, tako nešto može biti ili cjelovito, ili necjelovito, ili djelomice cjelovito, ali ne može biti „cjelovitije” nego što jest. Dakle, tu imamo čak i jezičnu nedorečenost. Jednako tako, spominje se i „načelo” reverzibilnosti primijenjenih materijala i postupaka (Vokić, 2007: 263). Iz toga se, ali i iz tvrdnja drugih autora (Vuković Birus – Golubić, 2014: 105-106.), može iščitati da je reverzibilnost ipak ideal kojemu svakako treba težiti, ali i da je taj pojam drukčijeg diskursa od onoga koji se protežira u konzervatorsko-restauratorskoj struci iz krugova kojima to nije uže područje rada. O tim i takvim „problemima” moglo se čuti iz stila izlaganja pojedinih „stručnjaka” koji je bliži stručno-ideološkomu nego stručno-znanstvenomu diskursu. To bi svakako trebalo preispitati kako se ne bi događalo da svako malo netko izađe iz svojega užeg područja rada, no to je pak druga tema koja zahtijeva širu raspravu i izlazi izvan granica ovog priloga. No bilo kako bilo, struku bi trebalo „vratiti” stručnjacima pa će i „povratnost” ili „reverzibilnost” biti više stvarnost negoli *stručno-ideološki* mit.

## LITERATURA

1. Vokić, Denis. *Smjernice konzervatorsko-restauratorskog rada*. Dubrovnik – Zagreb: Hrvatsko restauratorsko društvo – Udruga *Gradine i godine*, 2007.
2. Vuković Birus, Maša; Golubić, Mihael. „Konzerviranje i restauriranje arheoloških nalaza”. U: *Stari grad Barilović: 10 godina arheoloških istraživanja*, ur. Ana Azinović Bebek i Marijana Krmpotić. Zagreb: Hrvatski restauratorski zavod, 2014.

Primljeno: 30. srpnja 2021.

## REVERSIBILITY – MYTH OR REALITY?

**In this paper, the author, in the light of his knowledge and personal experience with work with archaeological pottery materials, has put forward some of his observations and points of view in connection with a part of the conservation-restoration profession that is still very current, multilayered and ambivalent – reversibility. According to the author's opinion, notwithstanding all praiseworthy efforts of conservators-restorers to date, we still have not made ourselves sufficiently clear about this burning question, and thus it could well happen that some other similar professions and professionals might make the decision about this most important issue, people who are more ideologically than professionally and scientifically oriented. That is the case, perhaps, because, putting it provisionally, the conservation-restoration profession is relatively young and because the time has finally come, and is coming, for it to become completely independent, no longer a minor discipline or a coincidental subject, at least when we talk about Croatian experience. In this light, the founding of special studies about conservation and restoration, as is the case at Dubrovnik University, of great importance.**

**Apart from that, information about archaeological materials needs systematically and methodically collecting, as well as about the conservation-restoration procedures applied to them, and all such information needs properly arranging, storing and disseminating, so it should not happen that valuable information becomes or stays inaccessible to the public, general or professional. Implicit in such an approach is the exchange of information among all experts involved in the conservation-restoration profession. Only thus will we be able to approximate to a professional and scientific and not a professionally ideological discourse.**